

Mutlu, Nilüfer (2019). “Bağımsızlığa Giden Yolda: Ebülfez Elçibey”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 36, s. 37-57.

DOI: 10.21550/sosbilder.435263

BAĞIMSIZLIĞA GİDEN YOLDA: EBÜLFEZ ELÇİBEY*

Nilüfer MUTLU**

Gönderim Tarihi: Haziran 2018


Kabul Tarihi: Eylül 2018

ÖZET

Bu çalışmada ilk etapta, Azerbaycan'ın kısa tarihçesine değinilmiştir. Ardından Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesinin lideri Ebülfez Elçibey'in hayatı ve siyasi faaliyeti ele alınmıştır. Çalışmanın temel amacı, Halk Cephesi lideri Ebülfez Elçibey'in faaliyetlerine ve düşüncelerine bilimsel açıklama getirmektir. Çalışmada, Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey'in iktidardaki bir yıl boyunca izlediği politikalar, komşu ülkelerle olan ilişkileri ve düşüncelerinin ana aşamaları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca Azerbaycan'da yaşanan siyasi olaylar ışığında Azerbaycanlıların yaşadıkları uluslaşma, devletleşme ve bağımsızlık mücadelesine de yer verilmiştir. Bu çerçevede çalışma, biyografi ağırlıklı siyasi tarih niteliğinde olmakla birlikte Azerbaycan tarihine yeni bakış açısı da getirmeyi amaçlamıştır. Çalışmada Türkçe, Azerbaycan Türkçesi ve Rusça kaynaklardan yararlanılmıştır. İnternet ortamından da yararlanarak çalışma daha da zenginleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, Elçibey, Halk Cephesi, Karabağ

* Bu makale “Ebülfez Elçibey’in Hayatı, Siyasi Faaliyetleri, Düşünceleri ve Fikriyatı” adlı yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.

**  YÖK 100/2000 Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 711542006@ogr.uludag.edu.tr

On The Road to Independence: Abulfaz Elchibey

ABSTRACT

In this study, firstly the short history of Azerbaijan has been discussed. Then the leader of the independence struggle of Azerbaijan Mr. Abulfaz Elchibey life and his policies are discussed. The main purpose of the study is to bring scientific explanation for the activities and thoughts of the People's Front Leader Mr. Abulfaz Elchibey. A year of the President Mr. Abulfaz Elchibey has been investigated in this study. And the main stages of his policies of the ruling and his ideas of relations with neighbouring countries are discussed the in detail. Moreover, under the light of political developments and incidents, the study involves the processes like nationalization, struggle for independence and forming a state nation. Within this framework, the study introduced a new point of view for Azerbaijan history though it is principally a biography based political history. Turkish, Azerbaijani and Russian sources and same internet resources were used to collecting data. In addition, the study was enriched by conducting interviews with experts on the subject.

Key words: Azerbaijan, Turkey, Elchibey, People's Front, Karabagh

1. Giriş

Kısaca kronolojik şekilde Azerbaycan tarihine bakacak olursak: İslamiyet sonrası Azerbaycan'a yayılan Arap orduları, Bizanslılardan, Sasaniler'e ve Hazarlara kadar uzanan bir hâkimiyet dizisine son vermiş oldular. Araplardan sonra; önce Selçuklu, sonra da Osmanlıların idaresinde birliğe ve devletleşmeye doğru, çeşitli devreler geçiren, en yaygın deyimini ile "Odlar Yurdu" Azerbaycan'da; hanlıklar döneminde de Rusya'ya karşı girişilen mücadeleler yüzünden bir birlik meydana getirilememiştir. Hanlıkların düşüşünü (Devlet 2014: 30), Çarlık Rusya'sının emperyalizmi izlemiştir. Çarlık Rusya'sı yıkılıp, Bolşevik sistemi yerini alınca Rusya'nın her karış toprağında olduğu gibi Azerbaycan'da da iç karışıklıklar meydana gelmiştir (Rezulzade 2005: 13-15).

1917'de İmparatorluğun çöküp, Romanov hanedanlığının son bulması ve ardından geçici Kerenski Hükümeti'nin kurulması, milletler

için bir ümit ışığı olmuştur. Ancak yeni sistemde insan hakları bağlamında büyük bir değişim yaratmamıştır. Bununla birlikte 1917 Şubat devrimi Azerbaycan'daki bağımsızlık hareketini hızlandırmış ve 28 Mayıs 1918 senesinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluşunu da bir bakıma tetiklemiştir. 27 Nisan 1920'de Kızıl Ordu tarafından Azerbaycan'ın bağımsızlığı son bulmuştur. Ebülfez Elçibey, Azerbaycan'ın bağımsızlığı için 1975 yılından itibaren siyasi mücadeleye girişmiş, 1989'da Azerbaycan Halk Cephesi'ni kurarak 1992'de Azerbaycan'ın ikinci cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Ebülfez Elçibey (1938-2000) XX. yüzyılda Azerbaycan toplumunun önde gelen şahsiyetlerinden biri olmuştur. Elçibey, bir aydın olarak Azerbaycan halkının haklarını Rus yönetimi karşısında uzun yıllar savunmaya çalışmış, bir devlet adamı olarak Azerbaycan Milli devletinin çıkarlarını korumuştur.

2. Amaçlar

Çalışma, Ebülfez Elçibey'in, Azerbaycan Türklerine bağımsızlık fikrini aşılama yönündeki çabalarına ve Azerbaycan'ı bağımsızlığa götüreceği bu mücadeleye bilimsel açıklama getirmektir. Çalışma boyunca, Türk Dünyasının XX. yüzyılın ikinci yarısında ye-tiştirdiği büyük fikir ve mücadele adamlarından biri olan Ebülfez Elçibey'i daha iyi tanıtılmasına, düşüncelerinin anlaşılmasına ve tahliline, bunların belirli bilimsel çerçeve içerisinde değerlendirilmesine özen gösterilmiştir. Çalışmada, Ebülfez Elçibey'in Azerbaycan'da yaşanan önemli siyasi olayların ışığında hayatı ve faaliyetleri anlatılacaktır. Ayrıca Azerbaycanlıların yaşadıkları uluslaşma, devletleşme, bağımsızlık uğrunda mücadele gibi birçok süreç ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.

Yazıda Ebülfez Elçibey'in hayat ve faaliyetlerinden söz edildikten sonra sırasıyla Azerbaycan'daki Cumhuriyet öncesi ve sonrası, içinde bulunduğu dönemin siyasi, sosyal ve diplomatik hareketleri kaleme alınmıştır. Bu çerçevede, çalışma bir taraftan

biyografi ağırlıklı siyasi tarih niteliği taşıırken, diğer taraftan modern Azerbaycan tarihine yeni bakış açısı getirilmesi amaçlanmıştır.

3. Yöntem

Çalışmaya başlamadan önce geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Tespit edilen kaynaklar kütüphanelerden veya internet ortamından temin edilmiştir. Ayrıca tespit edilen literatürle ilgili alanında uzman akademisyenlerle fikir alışverişinde de bulunarak onların önerilerinden yararlanılmıştır. Tespit edilen kaynaklar incelenerek gerekli veriler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada kitaplar, dergiler, bilimsel makaleler, gazeteler ve tezlerin yanı sıra mülakatlardan da istifade edilmiştir. Çalışma çerçevesinde Türkçe ve Azerbaycan Türkçesi olmak üzere iki dilde kaynaklardan faydalanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmayı ayrıcalıklı kılan bir husus; yerli ve yabancı kaynaklar ve kütüphanelerdeki eserlerden faydalanmanın yanı sıra, çalışmanın hazırlanması sürecinde konu uzmanlarının düşüncelerine yer verilmiş olmasıdır.

4. Bulgular ve Tartışma

4.1. Ebülfez Elçibey'in Hayatı ve Siyasi Kariyerinin Başlangıcı

Elçibey 24 Haziran 1938'de Azerbaycan'nın Ordubad İlçesinin Keleki köyünde doğmuştur. 7 yıllık ilk ve ortaokulu Unus köyünde bitirmiş daha sonra Ordubad Kenti 1 No.lu Lisesini tamamlamıştır (Azerbaycan Türklerinin Önderleri 2017: 480).

1957'de S. M. Kirov adına Azerbaycan Devlet Üniversitesi (şimdi M. E. Resulzade adına Bakü Devlet Üniversitesi) Şarkiyat Fakültesi Arap Filolojisi Bölümü'nü kazanan Elçibey 1962'de bu bölümden mezun olarak SSCB Su İşleri Enstitüsü Bakü Şubesinde tercüman olarak çalışmaya başlamıştır. Ocak 1963-Ekim 1964 yılları arasında ise Mısır'da Sovyet-Mısır ortak projesi kapsamında olan Asvan

Barajı imşaatında tercüman olarak görev yapmıştır (Azerbaycan Türklerinin Önderleri 2017: 480).

1965-1968 yılları arasında Elçibey bitirdiği üniversitede yüksek lisans ve doktora eğitimi almıştır. Elçibey 1969'da ise Tolunoğulları Devleti (868-905) başlıklı doktora tezini hazırlayarak tarih bilim dalında doktora derecesi almıştır (Azerbaycan Türklerinin Önderleri 2017: 480). Elçibey hazırladığı bu doktora tezinde bölgenin tarihiyle ilgili bilgi ve değerlendirmeler yapmış, hilafetin dağılmasından sonra kurulan ilk Türk devletinin tarihine ışık tutmaya çalışmıştır. Araştırmalarında Ortadoğu, İran ve Azerbaycan'daki durumu da incelemiştir (Elçibey 1997: 9). Böylelikle Elçibey, Doğu kültür ve tarihinin yanı sıra, Azerbaycan ve Türklük tarihini idrak etmek için gerekli altyapıyı edinmiştir.

Elçibey, 1968-1975 yılları arasında M.E. Resulzade adına Bakü Devlet Üniversitesi'nin Tarih Fakültesi Asya ve Afrika Ülkeleri Tarihi Kürsüsü'nde öğretim üyesi olarak akademik kariyerine devam etmiştir (Buntürk 2001: 20).

Ebülfez Elçibey'in siyasi ve ideolojik görüşlerini anlamak bakımından onun tarihle ilgili görüşleri, tarih bilinci ilgi çekmektedir fakat bu konuda kendisinin herhangi bir eseri mevcut değildir. Ne var ki onun bu tarihi süreçler üzerine, ayrıca somut olaylar hakkında yorum ve görüşleri değişik kaynaklarda, anılarda, söyleşilerde ve kayıtlara geçmiş konuşmalarında açıkça ifade edilmiştir. İlginçtir ki siyasi biyografisi bağlamında bu konuya ışık tutmadan sonuca varmak zordur, üstelik Elçibey'in farklı mekân ve zamanlarda tarihin farklı konuları hakkında belirttiği fikir ve tezler bir bütünlük arz etmektedir. Bu çalışmamızda Becan İbrahimoglu ve Adalet Tahirzade'nin derledikleri ve yayınladıkları basın materyallerini esas alarak Elçibey'in tarihle ilgili görüşlerini değerlendirmeye çalıştık. Bu kitaptaki bazı kısımlar Türkiye'de kitap halinde basılmıştır.

Elçibey'in yetiştiği ortam, aldığı eğitim ve yaşam deneyimi tarihi görüşlerinin şekillenmesini çok etkilemiştir. Elçibey'in tarih bilincinde milliyetçilik belirgin şekilde ön plana çıkmaktaydı. Bunu şu şekilde ifade etmişti:

“Dede Korkut hikâyeleri bizim evde çok anlatılırdı. Anamdan çok menkıbeler dinledim. Öyle bir köylü ailesinde ne olur ki? Akşam olunca çocuklara destanlar anlatılırdı. Mesela anamdan dinlediğim “Melik Mehmet Destanı” gibi. Köyümüzde bütün Azerbaycan Türklerinde olduğu gibi Kurban, Ramazan ve Nevruz bayramı kutlanır, Ramazanda oruç tutulurdu. Böylece ben Müslüman-Türk kültürünü anamdan, baba ocağımdan, köyümden aldım” (Akyol 1990: 139). Elçibey'in babası Kadirkulu Meşedimerdan Oğlu 2. Dünya Savaşı sırasında Sovyet ordusunda askere alınmış ve Almanya ile savaşta yaşamını yitirmiştir. Bu savaş ve babasının şehit olması, Elçibey'in Sovyet rejimine, Stalinci rejime ve milli tarihe bakışını çok etkilemiştir. Öte yandan, unutmamak gerekir ki öncelikle Haydar Aliyev'in Nahçıvanlı olması sayesinde Azerbaycan'ın siyasi, toplumsal ve kültürel yaşamında son 50 yılda Nahçıvanlı siyasetçi, yazar ve sanatçı, bilim adamları önemli rol oynamışlardır. 1950'li yıllardan başlayarak Bakü'de Nahçıvanlı göçmenler çoğunluğu aydınlar olmak üzere büyük bir güç oluşturmuşlardır.

Ebülfez Elçibey'le yapılan söyleşileri yorumladığımız zaman onun iddiasına göre SSCB bir imparatorluktu ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak Sovyet emperyalizminin sömürgesiydi. Bu bağlamda Karabağ bölgesine 1923'te özerklik verilerek Azerbaycan içinde Ermeni anklavı oluşturulmasını Moskova'nın ve Stalin'in oyunu olarak görüyor, o dönemde Kirov ve Orconikidze gibi Bolşevik liderlerin Azeri lider Nerimanov'a baskı yaptıklarını vurguluyordu. Genel olarak Moskova'nın Sovyet halklarının kardeşliği sloganıyla aslında partinin dar kadrosunun iktidarını koruduğunu belirtiyordu. Bu felsefe Sovyet devlet yapısının temeliydi ve tüm bu federal politikalar halkları birbirine karşı kışkırtmaktaydı, idari sınırlar ise 1936'da ünlü

Stalin anayasasıyla uydurulmuştu (Elçibey 1992: 107). Özellikle Azerbaycan ile Nahçıvan arasında Ermenistan arazisi bulunmasındaki hedef aslında Azerbaycan'ı Türkiye'den uzak tutmaktı.

Bolşevik devrimi öncesinde demokrasi ve özgürlük kültürü ile yetişmiş aydınların 1930'larda tasfiye edilmeleri sonraki 'uygar köleler kuşağının' ortaya çıkmasına yol açmıştı (Güler 2006: 43). Sosyo-ekonomik ve kültürel modernleşmedeki çok derin değişikliklere rağmen özgürlük fikri ve temel insan hakları ortadan kalkmıştı (düşünce, vicdan, toplantı, örgütlenme, ifade, mülkiyet, serbest dolaşım vb. haklar). Üstelik Sovyet emperyalizmi, onun fikrinde bizzat Rusya'nın ve Rus halkının özgürlüğünü ve ekonomik kalkınmasını, modern evrensel değerlere kavuşmasını, refahını engelliyordu. Buna göre, emperyalist politika Rus halkını da mahkûm etmekteydi, kendisi özgür olmayan bir halk ise başka bir halka özgürlük veremezdi (Elçibey 1992: 254). Sovyet döneminde Rus halkının demografik sorunları, doğal nüfus artışının olmayışı, geleneksel Rus kültürü ve aile yapısının çöküşü, alkolizm, köy ekonomisi ve toplumunun derin krizi sonuçta perestroyka reformlarını gündeme getirmişti Saray 1996: 62). Akabinde ülke haklar hapishanesine dönüşmüştü, çünkü parti içinde Rusların çoğunlukta olması gerçekte Rus halkının hâkim olduğunu gösteriyordu, oysa nitelik açısından durum farklıydı. Özgürlük olmadığı için, hedefler de somut ve rasyonel değildi. Rus halkı kendisi geleceğini ve hedeflerini belirleyemediği gibi, SSCB halkları, ayrıca Azeri Türkleri de milli hedeften yoksundular. Genelde Sovyet sosyalizmini en olgun şekliyle gerçekleştirme hedefi, bütün dünyada kapitalist ve emperyalist Batı'yı da askeri – stratejik, ekonomik, ideolojik, kültürel bakımdan bertaraf etmeyi gerektiriyordu. Hâlbuki bizzat Letonyalıların veya Azerilerin böyle global ve ütöpik hedefleri olamazdı. Bu dev çelişki genelde bütün sistemin çöküşüyle sonuçlanacaktı ve aslında Rus halkı esaretten kurtulacaktı (Elçibey 1992: 107-108).

Elçibey Bolşevik misyonunu asıl sorun olarak görüyordu: “Lenin'e göre, onun idesi uğruna Rus halkı kurban edilebilirdi”

(Azerbaycan Gazetesi 1990). Sovyet sisteminin hukuka aykırı, despotik doğasının ülkede uzun süreli antidemokratik siyasi kültüre yol açtığını düşünen Elçibey, parti yönetiminin keyfi ve zorba tutumunun da bundan kaynaklandığına emindi. “Stalin, üst düzeyde en yakın 74 parti arkadaşını idam ettirmiştir. Ondan sonra gelen Kruşov (Türkiye’de Avrupa’dan alınmış şekliyle Kruşçev diye yazılması tamamen yanlıştır.) Stalin ekibinden olanları kurşuna dizdirdi. Bu devletin temelinde hukuk yoktur” (Elçibey 1992: 123).

4.2. Üniversitede Tarih Hocasıyken Öğrenciler Arasındaki Propaganda Faaliyetleri

1966’da arasında M. İ. Kirov Azerbaycan Devlet Üniversitesi’nde Tarih Fakültesi Asya ve Afrika Ülkeleri Halkları Tarihi Kürsüsü asistanı olarak göreve başlayan Elçibey, 1968’den itibaren profesör ve doçentlerin derslerine konferans vermek üzere giriyor ve seminerlere katılıyordu. Kimi kaynaklarda Şarkiyat Fakültesi’nde çalıştığı belirtilir, oysa bu fakültede Tarih kürsüsü yoktu ve Türkiye, İran ve Arap Ülkeleri tarihi derslerini adı geçen kürsüden, yani fakülte dışından gelenler veriyorlardı. Ocak 1975’te tutuklanana kadar öğretim görevlisi olarak yaklaşık 6 yıl çalışan Elçibey’in, 1989’da artık tartışmasız lider olduğu bir dönemde, kendisini lekelemek için, üniversitede hocayken öğrencileri yirmi beş Ruble rüşvet karşılığında derslerinden geçirdiği söylendi. Aslında Azerbaycan yüksekokul ve üniversitelerinde bunu yapan yüzlerce öğretim görevlisi vardı ve vardır. Fakat Elçibey oldukça mütevazı, sade biriydi, “bir hırka, bir hurma” mantığıyla yaşıyordu, rüşvetle ilgisi yoktu. Bunun yanı sıra, Elçibey ve bir grup aydınının 1960-70’li yıllarda bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi verdikleri hakkında iddia da asılsızdır (Halilova 2009: 39-43). O dönemde Azerbaycanlı aydınlar arasında özellikle Güney Azerbaycan teması popülerdi, fakat SSCB’den bağımsız Gürcistan mücadelesi gibi bir dava Azeri aydınlar arasında 1990’lı yıllara kadar mevcut değildi. Hatta meşhur Meydan mitinglerinde bile bağımsız devlet fikri ön plana çıkmamıştı. Bu bağlamda Elçibey yalnızdı, o yıllarda ütopya ve

saçmalık gibi görünse de açık radikal ülkücü ve fanatik Türk milliyetçisiydi. Nitekim öğrencisi Muhibbi Ahmedov'un şu açıklamaları bu gerçeği ortaya koymaktadır: “Üniversitenin Şarkiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü 1. sınıftayken onun iş, dava arkadaşı ve meslektaşı Rafik İsmaylov Türkiye Tarihi derslerine giriyordu. 1974 Kasım günlerinden birinde nedense Elçibey (o dönemdeki adıyla Ebülfez Aliyev) dersliğe girdi. Konuya daha girmeden, Azerbaycan'ın bir sömürge olduğunu, servetlerinin yağmalandığını, milli kölelik yaşadığını bildirdi. Yeni köyden gelmiş gençler için bu bir şoktu. Cennette yaşamadığımızı biliyorduk, Sovyet yalanlarına alışkındık, ancak bu tür milliyetçi bakış bizde şok etkisi yaptı”. Öğrencisi Ahmedov'un da belirttiği gibi, Elçibey, üniversite çevrelerinde ve öğrenciler arasında devamlı surette Güney Azerbaycan probleminden, Azerbaycan Türkçesi sorunundan bahsetmekteydi.

Söz konusu dönemde üniversitede kendi öğrencisi olanların neredeyse tamamı, sonradan Azerbaycan Halk Cephesi üyesi oldu. SSCB'de ceza gören insan hakları savunucuları, yurtdışına göç serbestliği isteyen Yahudiler, Gürcü liberaller ve milliyetçiler, Ermeni aşırı Taşnakçı grupları, bağımsızlık ve özgürlüğün Batı'nın desteğiyle mümkün olacağına inanıyorlardı. Oysa Elçibey Batı'nın riyakârlığından emindi ve hiçbir zaman Batı hayranı olmadı, milli köklerin Doğuya, Türk coğrafyasına ve İslam'a bağlı olduğunu ısrarla her yerde propaganda ediyordu. Dekanlık, Rektörlük, partinin KGB birimleri Elçibey'i hizaya getirmek için birkaç kez uyarmışlardı. Ne var ki Elçibey ıslah olunmaz Türkçüydü ve öğrencilere dersi değil, kendi tarih yorumlarını anlatıyordu, Üstelik Ceza Kanunu uyarınca suç olduğunu bildiği halde bunu bilinçli olarak yapıyor ve sonuçları göze alarak Sovyet rejimine, ideolojisine ve komünizmin temel ilkelerine açıkça karşı çıkıyordu.

1974 Kıbrıs harekâtına sevinen Elçibey, Sovyet devletinin üniversitesinde öğrencilerine şöyle seslenmişti: “Hey uşaklar, gözünüz aydın... Kıbrıs'ı aldık!” (Star Gazetesi 2000). Sonra 1983'te KKTC

bağımsızlığını ilan edince de bunu Bakü’de arkadaşlarıyla birlikte kutlamıştı. Bu nedenle Ocak 1975’te Azerbaycan SSC Ceza Kanunu’nun 67. ve 188. maddeleri uyarınca tutuklandı ve yargılanarak bir buçuk yıl hapis cezasına çarptırıldı. Duruşmalar sırasında öğrencilerin Elçibey’le ilgili iddianameleri, şahitlerin ifadeleri ve kendisinin verdiği adeta deklarasyon hükmündeki ifade öğrencilere neler öğrettiğine şüphe bırakmıyordu. Elçibey, SSCB’nin çökeceğini söylüyordu, dünyada milyonların örnek aldığı, hayran olduğu ve peşinden koştukları süper gücün çöküşte olduğunu belirtiyor, Sovyetler için adeta Soljenitsin’la aynı kaderi biçiyordu. Fakat KGB yetkililerini çaresiz durumda bırakan husus şuydu: öğrenciler, sınıfta Elçibey’e KGB’nin kendisini ifade için çağırıp çağırmadığını sorduklarında, Elçibey çağırıldığını söylüyor ve ayrıntıları anlatıyordu. Bu artık KGB için de önemli bir prestij kaybıydı. Üstelik Elçibey dönemin parti yönetimini, Politbüro, Merkez Komite üyelerini, Brejnev ve Haydar Aliyev’i da açıkça eleştiriyordu (Elçibey 1992: 135-136). Öte yandan, Rusça’nın asimilasyon aracı olarak empoze edilmesini, kentlerde, özellikle Bakü’de Azerbaycan dilinde eğitim veren okullardan daha fazla sayıda Rusça okul açılmasını kınıyordu. Tarih Fakültesi’nde öğrencilerin hazırladıkları duvar gazetesi, Elçibey’in söylemlerinin etkisiyle Sovyet karşıtı yazılarla doluydu. Gazetede diğer sömürge ülkelerden örnekler verilerek Azerbaycan ve genelde bütün Sovyet halklarının esarete yaşadıklarından, uygar köle olduklarından bahsediliyordu. Bunu yanı sıra 1918-1920’de var olan bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve onun lideri Mehmet Emin Resulzade’den bahsediliyordu. Bu nokta önemliydi, çünkü Sovyet döneminde bu konular tamamen unutturulmuş ve Azerbaycan’ın istikbal ve refahı sosyalizm ve Sovyet halklarıyla kardeşlik ilkesine bağlanmıştı.

Soruşturma sürecinin sonucunda Elçibey’in özür dilemesi ve Türkiye aleyhinde bir gazete makalesi yazması karşılığında affedileceği ve savcının davayı kapatacağı söylendi. Ancak Elçibey, birçoklarının

ifadesiyle “Don Kişot” gibi davranarak yolundan dönmedi. Gerçi kendisi Don Kişot olduğunu hiçbir zaman kabul etmemiştir ve sonunda haklı çıkmıştır: “Öğrencilere diyordum ki bu imparatorluk benim hesaplarıma göre 1985 – 1986 civarında çökecek... Beni savunanlar da vardı, gülüp geçenler de, iftira atanlar da... Fakat attığım tohumlar sonunda ürün verdi... Tarihi olduğumdan Don Kişot değilim, bu tür devletlerin insanlığa aykırı olduğunu, geleceği olmadığını idrak ediyordum” (Hürriyet Gazetesi: 2003).

Elçibey şunu kaydetmişti: “İnsan hakları savunucularından, defalarca hapiste yatan Vladimir Bukovski de benim dediklerimi söylüyor, Rus şovenliği ve partinin soysuz imparatorluk politikası yüzünden devletin çökeceğini yazıyordu” (Elçibey 1992: 140).

4.3. 17 Kasım-5 Aralık 1988 Meydan Mitingleri

17 gün süren Meydan Destanı denilen bu hadise, Yurt Öğrenci Birliği'nin eylemleriyle başlamıştı ve ilginçtir ki Elçibey'in öğrenciyken kaldığı yurttaki kalanlar da bu olaylarda yer almıştı. Filoloji, Doğubilim, Tarih, Kütüphanecilik – Bibliyografya, Coğrafya, Gazetecilik ve Medya Fakültesi öğrencileri geceye doğru meydanı işgal ederek gösteri yaptılar. Mikrofon yoktu, amatörce sloganlar atılıyor, kimileri yurda yatmaya giderken diğer bir grup onların yerini alıyor ve metro 00.30'da kapanana kadar bu böyle böyle devam ediyordu. Elçibey mitinglere ikinci gece katıldı ve sonra meydanın lideri haline geldi.

18 Kasım 1988'de Elçibey meydandakilere şöyle sesleniyordu: “Önümüzde üç sorun var (Elçibey 1992: 10-11):

- 1) Ermenistan'da daimi ikamet yerlerini terk etmek zorunda kalmış ve Azerbaycan'a kaçmış on binlerce insanın kaderi,
- 2) Ermenistan'da kalan Azerbaycan Türklerinin güvenliğinin, milli hak ve özgürlüklerinin sağlanması,
- 3) Yukarı (Dağlık) Karabağ meselesi.

Bizi ülkeye ve dünya kamuoyuna çapulcu, köktendinci, doğu barbarları, demokrasi düşmanları diye tanıtmak istiyorlar. En azından Azerbaycan yönetiminin halkın yanında olmasını ve satılmamasını sağlamalıyız”.

Artık 50 yaşına gelmiş Elçibey rejim karşıtı bir milliyetçi olarak tanınıyordu ve tabii hemen mitinglerin lideri haline geldi, ayrıca Azerbaycan SSC yetkilileri, parti ve hkmet liderleri de onunla temas halindeydiler. nk gençlerin duygusal tutumu ve maceracılığından çekinen yönetim, mitingleri başka şekilde kontrolde tutma mekanizmasına sahip değildi. Elçibey ise Meydan mitinglerinin, Azerbaycan Türkleri için ilk demokrasi denemesi olduğunu kaydederek, mitingcilerin değil, 70 yıl içinde halkın miting, gösteri ve toplantı özgürlüğünü elinden alanların suçlu olduklarını dile getiriyordu. Ayrıca bu mitinglerde, halkın rejime karşı örgütlenmesi ve Azerbaycan Halk Cephesi kurulması için kamuoyu oluşturmaya çalışıyordu, bunun propagandasını yapıyordu. O sırada parti ve devlete ait basın, TV ve radyo Elçibey’i ve mitingleri açıkça görmezden geliyor, meydandakileri “holigan”, “apulcu”, “eteci”, “lümpen” diyerek aşağılıyordu. Rejimin bu provokatör tutumu mitinglerde daha aşırı tepkilere yol açıyordu.

Mitingler, bu öğrencilerin girişimiyle Hkmet Sarayı’nın denize bakan tarafında, Lenin Meydanı’nda başladı. şimdi ise Lenin heykelinin altında gençler protesto eylemleri yapıyorlardı. Lenin Meydanı işte o günlerde Azatlık Meydanı adını aldı. H. Halilova, bahsi geçen heykelin bu Meydan mitingleri sırasında parçalandığını iddia etmektedir. Oysa heykel, bu mitinglerden iki yıl sonra yıkılmıştır (Elçibey 1992: 16-17).

Mitingler sırasında meydanda iyi kötü organizasyon sağlanmıştı, ambulans, seyyar mutfak, tuvaletler, su deposu, sıhhi kontrol ekip merkezi vardı. Meydan kamyonlar dizilerek dışarıdan araç girmesi engellenmişti. Meydana tehlikeli madde sokulmasını önlemek için

girişler kontrol ediliyordu. Ortalama gösterici sayısı gündüz 20-25, gece 10-15 bindi, birkaç defa meydanda 120 bin civarında kişi toplanmıştır.

Elçibey, mitinglerden altı ay sonra 04 Haziran 1989'da Spartak Stadı'ndaki gösteride konuşurken, Meydan mitinglerini 'halk hareketi' ifadesiyle tarif etmişti, "kimi korkak yazarlar, aydınlar bu mitinge katılanları sürü, kalabalık, derinti diye aşağıladılar". Bu meydanda olup bitenler halk hareketiydi, bütün Azerbaycan ayaktaydı. Ben o yiğit gençler önünde saygıyla eğiliyorum" (Elçibey 1992: 27).

Mitinglerin genç lideri Nimet Panahov ile Elçibey arasındaki diyalog ve işbirliği de önemli bir konudur, çünkü sonradan bu ilişkiler, Panahov'un, Haydar Aliyev senaryolarına alet olması sebebiyle bozulmuştu. Mitingler ordu müdahalesiyle bastırıldıktan sonra Nimet Panahov'un yargılanmasını engellemek için yetkili mercilerle devamlı temaslar sürdürülmüştü.

Son gece yaşananları Elçibey şöyle ifade etmişti: "Meydan'ın son gecesi Hudu Memmedov askerlere, Afganistan'da Sovyet ordusu saflarında savaştığını, orada devletin emrinde olduğunu, şimdi burada vatanın emrinde olduğunu, Karabağ için direndiğini bildirdi. Askerler, "Vurun Müslümanları, halk düşmanlarını!" diye saldırıyorlardı. Ne yazık ki o geceyi videoya kaydedemedik. Faşist ordusu bile böyle yapmamıştı. Yaklaşık 1.700 kişiye karşı 15.000 asker seferber edilmişti. Hepsi birer canavardı" (Elçibey 1992: 12-13).

Meydan Destanı biterken 04 Aralık 1988 gece saat 01.07-01.30 arasında Elçibey meydandakilere, birkaç saat önce Nimet Panahov'la birlikte Azerbaycan KGB yetkilileriyle buluştuklarını bildirmişti. Görüşmelerde Nimet Panahov aynı şekilde sağduyudan uzak, hayalci ve maceracı talepler ileri sürmüştü. Ancak doğru olarak, İçişleri Bakanlığı dâhil, birçok kurumlarda Ermeni görevliler bulunduğuna işaret edilmişti. Bu görüşme sırasında miting öncülerine, başlıca şu üç konuda ilgili olarak uyarı yapılmıştı: Rusya'ya karşı açık protesto, Ermenilere yönelik tehditvari tutum, karşı tehdit, ordu için 'faşist' ifadesinin

kullanılması ve ordu karşıtı propaganda. Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi'nin özerkliğinin kaldırılması ve bu teşekkülün başındaki Pogosyan'ın görevden alınması, Azerbaycan tarafının başlıca talepleri arasındaydı. Onlar, kimseyi meydanda kalmak için zorlamadıklarını, isteyenlerin kalabileceklerini belirtmişti.

Neticede mitinglere son verildi, kalan son gruplar çevik güç tarafından zor kullanılarak tutuklandı ve meydan boşaltıldı, olaylar sırasında kan dökülmedi. Elçibey, meydandakiler adeta birer sokak serserileriymiş gibi, başlangıçta onlara karşı mesafeli duran Bahtiyar Vahabzade, Halil Rıza, İsmayıl Şıhlı, Yusuf Sametoğlu, Sirus, Ramiz Rövsen gibi aydınları halkın tarafına çekmeyi başarmış ve bu sayede sağduyu sağlanmıştı.

4 Aralığı 5 Aralığa bağlayan gece Sovyet özel çevik kuvvetleri tarafından meydan boşaltılarak 'temizlendi' (Balayev 1998: 39). Birçok gösterici tutuklandı, Elçibey 30 gün Bayıl Hapishanesinde kaldı ve bu ikinci hapisti (Sultanov 1995: 13). Belirtmek gerekir ki, genelde mitingler, Karabağ sorunuyla ilişkilendirilir, oysa Elçibey'in de sıkça vurguladığı üzere, Karabağ sorunu, merkezin bilinçli oyunuydu, oyalamayı ve Kafkasya'da demokrasi ve özgürlüğün arka planda kalması isteniyordu. Karabağ'daki gelişmeler ve meydanlardaki halk kitlelerini durdurmak için 24 Aralık 1988'de Bakü'de ve cumhuriyetin on yedi rayon'unda olağanüstü hal ilan edildi. Bakü'deki Meydan Hareketi'nin bu şekilde güç kullanılarak bastırılması, harekât liderlerinin gözaltına alınması ve cumhuriyetin çeşitli bölgelerindeki olağanüstü hal uygulamaları kısa bir dönem için de olsa ulusal siyasi mücadelede bir düşüş ve zayıflama dönemi başlattı (Cafersoy 2001: 13). Meydan mitinglerinden bir yıl sonra Elçibey, bu olaylar hakkında şöyle diyecekti: "Nimet, Kasım 1988 harekâtının kahramanıdır. Dünya böyle bir hareket görmemişti" (Elçibey 1992: 39).

5. Ebülfez Elçibey'in Türkçülük Fikri

Elçibey Türkçülük doktrini açısından modern tarihin en önemli liderlerinden biridir ve onun Turancı değil, bizzat Türkçü olması dikkat çekmektedir. İlginçtir ki Turan kelimesini pek kullanmamıştır. Bilindiği üzere, Atatürk, Zeki Velidi Togan, Mehmet Emin Resulzade, Cemalettin Afgani, Ziya Gökalp, İsmail Gaspralı, Sultangaliyev gibi fikir ve siyaset adamları, Türkçü edebiyatçıları onun Türkçülük görüşlerini etkilemişlerdir. Türk tarihi konusunda onun fikirlerini şekillendiren başlıca isim Zeki Velidi olmuştur. Nitekim Haziran 1992'de Türkiye'ye ilk ziyareti sırasında, üstelik Devlet Başkanı sıfatıyla Zeki Velidi'nin Karacaahmet'teki mezarını ziyaret etmek istemesi tesadüf değildi. Fakat ne yazık ki ilgililer yaklaşık bir saat içinde mezarı bulamayınca bu mümkün olmamıştı (Milliyet Gazetesi 1992: 13). Buradaki üzüntüsünü de şöyle dile getirmişti: “Ben şaşırıyorum. Buradaki Türk gençleri Türk tarihini bilmiyorlar. Altaylardan, Tanrı dağlarından geldik diyorlar. Ancak önlerine harita koysanız maalesef yerlerini bilmiyorlar” (Milliyet Gazetesi 1992: 13).

Elçibey, Kasım 1992'de Ankara'daki konuşmasında Devlet Başkanı sıfatıyla şunları dile getirmişti: “Birinci prensibimiz hangi milletten olursa olsun kendi milli bilincine sahip olmaktır. İkinci prensibimiz çağdaşlıktır. Üçüncü prensibimiz ise dinimiz ve kültürümüzü devam ettirmektir. Türk Cumhuriyetleri arasında en önemli problem dildir. Öyle bir dil olmalı ki Çin'deki Türkler de, Özbekistan'daki Türkler de anlayabilmeli. Dil birliği olmalı. 200 milyon Türk milleti istediği yerde aynı dili konuşabilmeli”. Elçibey, bu meselenin çözümü için uzmanlardan oluşan bir merkez kurulmasını önermişti. Kasım 1992'de 5 Türk cumhuriyetinin ve Türkiye'nin katıldığı Türk Devletleri Ankara zirvesinde Elçibey, bu görüşmeyi Türk âlemi için tarihi bir fırsat olarak değerlendirmiş, ekonomik ve siyasi birlik için zemin bulunduğunu belirtmiş, bu zirvenin yüzyıllardır çekilen çilelerin ve beklentilerin eseri olduğunu kaydetmişti. İlginç olan onun, devlet başkanı sıfatıyla da Türkçü projeyi eskiden olduğu gibi, bir

fikir adamı ve doktrinci gibi açıkça beyan etmesiydi. Kimi yazarlar onun bu tutumunu eleştirmiş ve Elçibey’i bu konuda hayalci olup, somut gerçekleri görmemekle itham etmiştir. Lakin Elçibey herşeyden evvel bu fikirlerin dile getirilmesinin önemli olduğunu savunuyor ve örneğin zamanla Türkiye’deki medya ve kamuoyunda Türk dünyasıyla ilgili meselelerinin yeterince ele alınmamasını eleştirmiş ve beyin yıkama politikalarının Türkiye’de de etkili olduğunu dile getirmiştir. O, mucizeler beklemediğini de ifade etmiş, ortak köken, tarih ve kültüre, ortak coğrafyaya dayanmak suretiyle uzun vadeli kardeşlik projesinden bahsetmiştir. Fakat somut problemleri de unutmadan vurgulamıştır: “İnşallah Tebriz’de de böyle olacaktır, Afganistan’da da böyle olacaktır, Doğu Türkistan’da da böyle olacaktır.” (Türkiye Gazetesi 1992).

Elçibey, Türklüğün Müslümanlıktan önde geldiğini vurguluyordu: ‘Birincisi bizim Türklüğümüzdür. Şimdi insanlarımızın kendisini bir millet olarak idrak etmesi gerekir. Biz bir millet, bir devlet ve tek bir Azerbaycan olarak yaşamayı düşünüyoruz’ (Elçibey 1992: 58). Ona göre, Türkçülük fikri demokrasiyi engelleyen şoven ve ırkçı bir çizgiye götürmeyecektir, çünkü çok partili rejim ve özgümler ortamında, hukukun üstünlüğü bu tehlikeyi ortadan kaldıracaktır. İlginçtir ki etnik azınlıklara her türlü kültürel haklar tanınmasını tehlike olarak görmüyordu, Azerbaycan’daki azınlıkların kimliklerinde etnik mensubiyetlerinin (Lezgi, Kürt, Talış vb.) kaydedilmesi gerektiğini savunuyordu (Güler 2006: 62). Fakat Elçibey Türkçülüğü Türk – İslam sentezi halinde kabul etmiyordu ve bu açıdan Ortadoğu düşünürlerinden çok farklıydı: ‘Bazen diyorum ki gelecek hedefimiz özgür, demokratik toplumdur, Türkçülük bilincidir, İslam inancıdır, bana sorarsanız, ruhen biraz da şamanım’ (Elçibey 1992: 127-156). Fakat Elçibey şarkiyatçı olduğu için onun Türkçülüğü dil ve edebiyat kaynaklarına dayanır ve bu anlamda ender bir siyasi kişilik sayılır.

Sonuç

Ebülfez Elçibey'in hayata geçirmeye çalıştığı politikalar, toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanda değişim sağlamak amacı gütmüştür. Bunun yanı sıra ülke bağımsızlığını korumak ve kaybedilen toprakları geri alma mücadelesi ve Ermeni saldırılarına karşı direnme amacıyla düzenli bir ordunun kurulması için çaba sarf etmiştir. Kurulacak ordunun asker ve subaylarının eğitilmesi için Türkiye'den yardım talebinde bulunulmuştur.

1990 yılı başında Sovyetler Birliği dağılma sürecine girmişti. Bu dağılma sürecinde sömürge altında olan milletlerin milli bağımsızlık hareketleri başlamıştı. Azerbaycan milli bağımsızlık hareketini üstlenen aydınların başında Ebülfez Elçibey gelmekteydi. İşte bu çalışma, Azerbaycanlıların öz benliklerini ve kimliklerini idrak etmelerini, bağımsızlığa giden yolun birlik ve beraberlikten geçtiğini vurgulayan Ebülfez Elçibey'in hayatı ve faaliyetlerini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Ayrıca bu çalışmada bağımsızlığa giden zor bir süreçte yaşanan siyasi olaylar, yaşanan gelişmeler ve bunun sonuçları ortaya konulmaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Milli mücadele ruhu ve inancı ile hareket eden Halk Cephesi Lideri Ebülfez Elçibey, mütevazı yaşamıyla örnek bir Azerbaycanlı aydını idi. Milli bilincin, milliyetçilik ve demokratik fikirlerinin öne çıkmasında önemli rol üstlenmiş, halkının sevgisini kazanan bir lider olarak tarih sayfalarında yerini almıştır.

Kaynaklar

Akyol, Taha (1990). "Azerbaycan, Sovyetler ve Ötesi". İstanbul: Burak Yayınları.

Azerbaycan Türklerinin Önderleri (2017). Ed. Nesib Nesibli. Kolektif. Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Orhan Uravelli, Selçuk Akın, Ankara: Berivan Yayınları.

Balayev, Aydın (1998). *Azerbaydjanskoe Natsionalnoe Dvijenje: Ot Musavata Do Narodnogo Fronta*. Bakü: Elma Neşriyatı.

Buntürk, Seyfeddin (2001). “Ebedi Yolun Elçisi Ebülfez Elçibey”. *Yeni Avrasya Aylık Haber ve Kültür Dergisi*, Eylül, S. 2001/09.

Cafersoy, Nazım (2001). *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*. Ankara: Asam Yayınları.

Devlet, Nadir (2014). “Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)”. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Elçibey, Ebülfez (1992). “Bu Menim Taleyimdir”. Tertip edenler: Becan İbrahimoglu, Adalet Tahirzade, Bakü: Gençlik Neşriyatı.

Elçibey, Ebülfez (1997). “Tolunoğulları Devleti (868-905)”. Haz. Fazil Gezenferoglu, İstanbul: Ötüken Neşriyatı.

Güler, Uğur (2006). *Elçibey*. İstanbul: Ötüken Neşriyatı.

Halilova, Hanım (2009). “Bey”. *Ebülfez Elçibey Kitabı*. Ankara: Rıhtım Yayınları.

Resulzade, Mehmet Emin (2005). “Rusya’da Siyasi Vaziyet”. Hazırlayanlar: Cem Karakılıç, Tuğba Tombuloğlu, İstanbul: Yom Yayınları.

Saray, Mehmet (1996). “Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi”. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Sultanov, Ogtay (1995). “80-ci illerin Sonu 90-cı İllerinin Evvellerinde Azerbaycan’da Siyasi Mübarize”, Bakü: Maarif Neşriyatı.

Tahirzade, Adalet (2001). *Elçibey’le 13 Saat*. İstanbul: Turan Yayıncılık.

Sürelî Yayınlar

Azatlık Gazetesi, “Hürriyet olan Yerde İnsaniyet de Olur”, Necef Necefov’un Ebülfez Elçibey’le yaptığı röportaj, 24 Aralık 1989.

Hürriyet Gazetesi, “Elçibey’in Vizyonu ve Savaş”, Zeynep Göğüş, 22.03.2003.

Milliyet Gazetesi, “Elçibey’e Mezarlık Sürprizi”. Tuncer Bahçıvan. 27.06.1992, s. 13.

Türkiye Gazetesi, “Dünya Bizi Yalnız Bıraktı”, Görüş Sevinç Çokum’un Elçibey’le Söyleşisi. 06.11.1989.

EXTENDED ABSTRACT

1. Objective of study

The study offers a scientific explanation for Abulfaz Elchibey's efforts to instill the idea of independence into Azerbaijani Turks and this struggle that will take Azerbaijan to independence. Special care was exercised throughout the study to provide more comprehensive information about Abulfaz Elchibey, one of the prominent intellectual and activist who emerged from the Turkish World in the second half of 20th century while clarifying and analyzing his thoughts an assessing them in a specific scientific context. The study will outline Abulfaz Elchibey's life and activities in the light of major political events witnessed in Azerbaijan. In addition, numerous processes such as becoming a nation, founding a state, and waging a struggle for independence that Azerbaijanis have gone through will be analyzed in detail.

After discussing Abulfaz Elchibey's life and activities, the paper outlines political, social, and diplomatic events in Azerbaijan's pre- and post-Republic era and the current period in the same order. In that context, the study can be seen as a paper featuring political history mostly based on a biography while offering a new perspective and information regarding the history of modern Azerbaijan.

2. Problem of the Study

Special care was exercised throughout the study to provide more comprehensive information about Abulfaz Elchibey, one of the prominent intellectual and activist who emerged from the Turkish World in the second half of 20th century while clarifying and analyzing his thoughts an assessing them in a specific scientific context. The study will outline Abulfaz Elchibey's life and activities in the light of major political events witnessed in Azerbaijan. In addition, numerous processes such as becoming a nation, founding a state, and waging a struggle for independence that Azerbaijanis have gone through will be analyzed in detail.

3. Methodology of the Study

A broad literature scan was conducted prior to the commencement of the study. References identified were obtained from libraries or online. In addition, there was an exchange of opinions with academics who are specialized in their respective areas regarding literature so identified and their suggestions were used. Identified references were reviewed and the study focused on necessary data. Books, magazines, scientific articles, newspaper, dissertations, and interviews were used for this study. Efforts were made to use references in both Turkish and Azerbaijani Turkish as part of the study.

What makes the study distinctive is that local and foreign references and books in libraries were used and opinions of topic experts were included in the process of drafting the study.

4. Findings and Conclusion

The Soviet Union embarked upon a process of disintegration early in 1990. Colonized nations started their national independence movements in this disintegration process. While the Azeri process of becoming a nation and forming a state was similar to the national independence movements of other nations, it contained unique developments. The community was able to establish their own institutions thanks to intellectuals who triggered those developments. Abulfaz Elchibey was the most prominent intellectual who shouldered the Azeri national independence movement.

The Dean's Office and the KGB units of the party had warned Elchibey several times in an attempt to bring him into line because he never admired the West and persistently spread the propaganda that their national roots were linked to the East, Turkish world, and Islam. Elchibey was, however, a diehard Turkish nationalist and he was lecturing about his own interpretation of history rather than the subject of the class. Furthermore, he did it deliberately, being aware that it was a crime under the related articles of the Penal Code and clearly challenged the Soviet regime, ideology, and the fundamental principles of communism. Elchibey's played a key role in the emergence of national conscience, nationalism, and democratic ideas, earning a place in history as a leader liked by his people.

Abulfaz Elchibey, leader of the People's Front, said: "Our target for the future is a free and democratic society, being aware of Turkish nationalism, and Muslim faith." Being an orientalist, Elchibey's commitment to Turkish nationalism was based on linguistic and literary sources. In that sense, he was regarded as a rare politician.

The article focuses on Elchibey's life, political and ideological opinions, main objectives of his activities and campaign against the Soviet state, and his nationalist perspective that was the source his anti-Soviet stance based on his speeches, interviews, and statements reported in the media. Elchibey's personal approaches and comments, concrete actions were assessed in the context of Soviet society and situation in Azerbaijan in general.